

TARİH ÖNCESİ VE HITİT DÖNEMİNDE İŞUWA BÖLGESİ

*Dr. Turgut YİĞİT**

Hitit İmparatorluk dönemine ait belegelerde İşuwa olarak adlandırılan bölge bugünkü Elazığ ilinin bulunduğu yöreyi kapsamaktadır. İşuwa'nın kuzeyde Murat Irmağı, batı ve güneybatıda Fırat Irmağı ile sınırlandığı, güneydoğuda ise sınır kesin olarak belirlenememekle beraber, Yukarı Mezopotamya düzlükleri ve Yukarı Dicle havzasına dek ulaştığı kabul edilmektedir⁽¹⁾.

M.Ö. II. binyılda İşuwa olarak adlandırılan bu bölgenin tarih öncesi ni yapılan kazıların sonuçlarıyla tanıyabiliyoruz. Ancak, burada Keban ve Karakaya baraj gölleri alanında yapılan kurtarma kazıları ve yüzey araştırmaları dışında, geniş kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır. Bununla beraber, sadece bu baraj gölleri alanında yapılan araştırmalar tüm bölge hakkında fikir verebilecek çoğunlukta ve niteliktedirler. Bölgenin en önemli kazı yerleri Elazığ'ın güneydoğusundaki Altınova'da yer alır. Kazıların yapıldığı yerlerin dışında, daha doğrusu, kazı yapılan yerler İşuwa bölgesini kuzey, batı ve güneybatıdan sınırlayan nehirlerin yatağı ve bunlarla bağlantılı ovalar olduğuna göre, bunların arasında kalan alanlar hakkında kesin olarak bir şey söylenemese de, şüphesiz araştırma yapılan alanlardan çok da farklı bir gelişime sahne olamazlardı.

Bölgenin Paleolitik'teki durumunu tanımamız daha çok Keban baraj gölü havzasında yapılan yüzey araştırmaları ile mümkün olmaktadır. Araştırmalar, burada Paleolitik öncesine ait aletlerin bulunmasıyla⁽²⁾ bu bölgenin Paleolitik öncesinden beri temsil edildiğini ortaya koymuştur. Doğal sığınakların çok olması, orman, bitki örtüsü, av hayvanlarının bolluğu, kısaca iklim ve coğrafi yapısı Paleolitik öncesinden başlayarak insanların burada yaşamasında etkili olmuştur⁽³⁾. Paleolitik devri ayırdığımız üç safhanın (Alt-Orta-Üst) üçü de bu bölgede yaşanmıştır. Alt Paleolitiğe ait buluntular Keban yakın çevresindeki Enerli'de, Acuzlu kö-

* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırma Görevlisi.

(1) Klengel, 1968, 63.

(2) Kökten, 1972, 1 vd.; Kökten, 1974, 3.

(3) Kökten, 1971, 14.

yündeki Karapınar mevkiinde ve Keban'ın 25 km. yukarısında Fırat'ın batı kıyısında Pağnik (Kaşpınar)'te ele geçmiştir⁽⁴⁾. Alt Paleolitik'te yaşam genel olarak yüksek yerlerde devam etmiş -her yerde olduğu gibi- Orta Paleolitik'ten sonra ise daha aşağılarda insanların yaşamaya başladıkları izlenir. Bölgede Orta Paleolitik buluntuları Ağın çevresinde Küllününini denen yerde, Pağnik (Kaşpınar)'tedir⁽⁵⁾. Üst Paleolitik'e ilişkin buluntular ise Ağın çevresinde Arapkir deresi boyundaki mağaralarda, Küllününini mevkiinde, Elazığ-Pertek arasındaki Karataş sığınağında ele geçmiştir⁽⁶⁾. Paleolitik döneme ilişkin buluntu veren diğer yerler ise, Pertek civarında Yeniköy tarlaları, Eşkini Sefini ve Ağın çevresinde Arapkir deresi uzantısında Çıldırın Hüyleri'dir⁽⁷⁾.

İlk yerleşik hayatın başladığı Neolitik dönemde insanlar yerleşmeye daha elverişli ovaları ve su kenarlarını tercih etmişlerdir. Yerleşim yerinin savunmaya elverişli olması da söz konusudur. M.Ö. II. binyıldaki adıyla İsuva bölgesinde, Neolitik'te, sonraki döneme bakarak daha az iskanın olduğu izlenmektedir. Neolitik dönemin temsil edildiği yerler arasında, bu özelliği yüzey araştırması ile tespit edilen Arapkir deresi yanındaki geniş bir düz yerleşme yeri olan Kalaycık⁽⁸⁾ vardır. Bunun yanı sıra Pulur'da yapılan kazılar, bu höyüğün ilk yerleşmeleri olan XII. ve XIII. yapı katlarının Neolitik döneme ait olduğunu ortaya koymuştur⁽⁹⁾. Altınova'da Elazığ'ın 31 km. doğusundaki Tepecik höyüğünde de en alttaki ince bir Neolitik kalıntının üzerinde diğer yerleşme katları başlar⁽¹⁰⁾. Karakaya baraj gölü altında kalan, Malatya'nın yaklaşık 40 km. kuzeydoğusunda bulunan Caferhöyük'te M.Ö. VII. bin başlarına tarihlenen seramik öncesi bir Neolitik köyü ortaya çıkarılmıştır⁽¹¹⁾. Çayönü ile de benzerlikler gösteren bu yoğun yapılı, birbiriyle yakın evli mimariye sahip Caferhöyük'te tarım büyük olasılıkla varken, hayvancılık yoktu⁽¹²⁾.

Neolitik yerleşmeler bölgedeki kazılarda çok sık olarak saptanamamakla beraber, ovalar Neolitik dönemde gelen insanlar için elverişli koşullar sunmuştur. Sadece ürün yetiştirmeye elverişli koşullar değil, altınova'da yapılan araştırmaların ortaya koyduğu gibi, bu insanlar zengin bir hayvan topluluğu ile de karşılaşmışlardır⁽¹³⁾.

Bölgedeki höyüklerin en alt tabakası olarak genellikle Kalkolitik tabakalar vardır. Keban ve Karakaya baraj gölleri alanlarında yapılan kur-

(4) Kökten, 1971, 15; Kökten, 1976, 1 vd.

(5) Kökten, 1971, 14; Kökten, 1976, 1 vd.

(6) Kökten, 1971, 15; Kökten, 1972, 1 vd.; Kökten, 1974, 1 vd.

(7) Kökten, 1971, 13 vd.; Kökten 1972, 1 vd.

(8) Kökten, 1974, 2.

(9) Koşay, 1971, 99; Koşay, 1972, 127 vd.; Koşay, 1976, 35 vd.

(10) Esin, 1972, 137 vd.; Esin, 1982, 71 vd.

(11) Cauvin, 1983, 66; Cauvin, 1987, 65 vd.

(12) Cauvin, 1983, 66.

(13) Boessneck-von den Driesch, 1976, 60 vd.

tarma kazılarında Kalkolitik tabakaya rastanılan yerler olarak, Norşuntepe, Tepecik, Kalaycık, Pulur (Sakyol), Han İbrahim Şah, Kamikli, Gemi-başı Maltepe, Habibuşağı, Üyüektepe, Şentepe, İmikuşağı, Şemsiyetepe, Korucutepe, Tülintepe, Körtepe, Değirmentepe sayılabilir.

Neolitik dönemden sonra, Kalkolitik dönemde yerleşmelerin yoğunlaşması, bu bölgedeki insan hayatını kolaylaştıracak doğal koşulların varlığına bağlı olmalıdır. Yeteri kadar yağış, su ihtiyacının nehirlerden ve su kaynaklarından kolayca sağlanması, tarım için verimli topraklar, evcil hayvanlar için otlaklar ve hâlâ avcılık da bir geçim desteği olduğu için bol av hayvanı bulunması, zengin ormanlar, burası için sayılabilecek insan hayatını kolaylaştıran doğal koşullardır.

Kalkolitik dönemde burada avcılığın olduğu, evcil hayvan kemikleri yanında yabancı hayvan kemiklerinin de bulunması ile anlaşılır. Yabancı hayvanlar olarak, ulugeyik, yabancı koyun ve keçi, yabancı at, aslan ve ayı vardır. Evcil hayvanlar olarak da sığır, koyun ve keçi vardır⁽¹⁴⁾. Körtepe'de ele geçen hayvan kalıntılarının çok büyük bir kısmı evcil hayvanlara, az bir kısmı da yabancı hayvanlara aittir. Ancak, Altınova'nın diğer höyüklerinden ele geçen yabancı hayvan kalıntıları daha çeşitli ve yaygındır⁽¹⁵⁾.

Bu döneme ilişkin olmak üzere, yapılan kazılarda tahıl buluntuları olarak buğday ve arpa öncelikle göze çarpar. Çok çeşitli küçük buluntular arasında damga mühürler, ağırşak, kemik aletler, idoller ve ufak obsidyen buluntular vardır. Ölü gömme adetleri için kesin bir şey söylenememektedir.

Kalkolitik dönemde bölgenin Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile yakın ilişkide olduğu kesinlikle ortaya konmuştur. Altınova'da Elazığ'ın 30 km. kadar güneydoğusunda bulunan Korucutepe'nin Kalkolitik tabakasında Halaf ve Ubeyd devri⁽¹⁶⁾ seramiklerine benzer ve Toroslar'ın güneyinden ithal edilen mallar vardır⁽¹⁷⁾. Korucutepe'nin yakınında yer alan Norşuntepe'de de Kalkolitik çağda Kuzey Mezopotamya'nın son Uruk çağı⁽¹⁸⁾ malzemesiyle bağlantı olduğu gibi, İlk Kalkolitik'te de Ubeyd tipi seramik örnekleri söz konusudur⁽¹⁹⁾. Değirmentepe'de höyüğün en önemli tabakası olan Kalkolitik tabakanın Ubeyd kültürüne ait olduğu ortaya konmuştur⁽²⁰⁾. Tepecik ve yakınındaki Tülintepe Kalkolitik tabakaları, bu dönemde bölgenin Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile ilişkilerinin

(14) Hauptmann, 1979, 58.

(15) Von den Driesch 1976, 27-31.

(16) Tell Halaf Kültürü M.Ö. V. binin ilk yarısına aittir. Ubeyd kültürü de M.Ö. V. binin sonları ve IV. binin başlarına tarihlenir.

(17) Van Loon-Güterbock, 1972, 79 vd.

(18) Uruk Kültürü Mezopotamya'nın Geç Kalkolitik kültürüdür.

(19) Hauptmann, 1974, 72 vd.; Hauptmann, 1982, 13 vd.

(20) Esin-Harmankaya, 1986, 95.

aydınlatılması bakımından önemlidirler⁽²¹⁾. Bunlar, aynı zamanda Kuzey Suriye ve Mezopotamya etkisinin Kalkolitik dönemde en kuzey yayılma sınırını da sunarlar⁽²²⁾.

Kuzey Suriye ve Mezopotamya'nın yanında bu bölge, Kalkolitik dönemde, hemen yanındaki Malatya bölgesi ile birlikte Orta Anadolu ve Amik Ovası ile de temastadır⁽²³⁾. Tepecik'te Güney Anadolu ve Orta Anadolu Kalkolitiğinden örnekler vardır. Orta Anadolu Kalkolitik dönem örneklerinin yanı sıra Karaz (Khirbet Kerak)⁽²⁴⁾ mallarının varlığı, bu bölgenin Kalkolitik'te Kuzey Suriye ve Mezopotamya ile Orta Anadolu ve Kafkaslar arasındaki ilişkideki rolüne işaret eder⁽²⁵⁾.

Kazılarda ele geçen metal buluntular ya da maden curufları, bölgede kökü Kalkolitik döneme kadar inen bir madencilik geleneği olduğunu ortaya koymaktadır.

Metal eserlerin bulunması metal kullanımı açısından bilgi verdiği gibi; metal eserlerin analizlerinden yararlanılarak, maden kaynakları dolaşısıyla ticari ilişkiler de ortaya çıkarılabilmektedir⁽²⁶⁾.

Erken dönemler için metal şüphesiz insan yaşamında çok önemli bir yere sahip olamazdı. Bu dönemlerde obsidyen öncelikle kullanılmıştır. Bu nedenle maden konusuna girerken obsidyenden bahsetmek gerekir. Özellikle Kalkolitik dönemde yaygın olarak kullanılmıştır. Obsidyenin bu bölgeye yakın olmak üzere Nemrut ve Süphan Dağı çevresinden⁽²⁷⁾ getirilmiş olması ihtimal dahilindedir. Ancak, bu bölgede kullanılan obsidyenin nereden getirildiği konusu çözülememiştir. Malatya civarında Fırat kıyısında obsidyen kaynaklarından bahsedilmesi⁽²⁸⁾ de bu açıdan ilgi çekicidir.

Bölgede yapılan kazılarda madeni eserlere ve maden curufuna rastlanıyor olması, bölge halkının çevrelerindeki madenleri tanıdıklarını ve ilgilendiklerini ortaya koyar. İnsanın kullanabileceği maden olarak ilk önce

(21) Esin, 1979b, 76.

(22) Esin 1976a, 119 vd.; Esin 1979a, 115 vd.; Esin 1979b, 76.

(23) Burney, 1958, 161.

(24) Bu seramiğe ilk kez Filistin'de Khirbet Kerak adlı kazı yerinde rastlandığı için Khirbet Kerak adıyla da anılır. Ancak, bu seramiğin örneklerine sonradan yapılan kazılarda çok geniş bir alanda rastlandı. Kafkasya, Kuzeybatı İran, Doğu Anadolu, Elazığ bölgesi ve Amik Ovası'nda yapılan kazılarda bu seramiğin örnekleri bolca ortaya çıkarıldı. Seramik, ortaya çıktığı bölgelerin gösterdiği gibi çok geniş bir alanda yaşayan halk tarafından yapılmıştır. En eski kullanımının Elazığ bölgesinde Geç Kalkolitik'te olduğu kabul edilir. Karaz seramiği asıl olarak Eski Tunç Çağı boyunca yapılmıştır (Bak. Burney, 1958, 164 vd., 193 vd.; Ayrıca bak. s. 238).

(25) Esin, 1976, 101 vd.; Esin 1979, 79 vd.

(26) Kuşç-Gül, 1983, 86.

(27) Burney, 1958, 156.

(28) Esin, 1983, 149.

doğal bakır gösterilmektedir⁽²⁹⁾. Doğal bakır herhangi bir metalurjik işleme tabi tutulmadan doğrudan dövme yoluyla şekillendirilerek kullanılabilir⁽³⁰⁾. Bu bölgede bakır madeni Maden'de bulunmaktadır. Bu bakır madenin M.Ö. 7000 yılları gibi çok eski dönemlerden beri işletildiği ileri sürülür⁽³¹⁾. Çayönü kazılarındaki buluntular C14'e göre 7250-6750 yıllarına kadar doğal bakırın kullanımını geri götürebilmektedir. Çayönü'nün 20 km. kadar kuzeyindeki söz konusu bakır madeni ile buradaki buluntuların ilişkili olup olmadığı kesin olarak saptanamamıştır⁽³²⁾. İlgilendiğimiz bölge maden yatakları açısından zengindir. Maden'den başka, Mazgirt, Ovacık-Tunceli arası, Çöplerköy, Mamlis, Keydak ve Karabek kullanılmış maden yatakları olabilir. Tepecik'in güneyinde Pertek'te kalay, Keban'da da kurşun yatakları vardır⁽³³⁾. Ancak, kazı yerlerinde ele geçen örneklerle bölgedeki maden yatakları arasında henüz bir ilişki kurulamamıştır⁽³⁴⁾. Bununla beraber, aynı kazı yerinde birbirini izleyen dönemlerde kullanılmış madenin aynı yataktan geldiğine ilişkin bir gözlem, bakır madeniyle ilgili olmak üzere Tepecik'te yapılabilmıştır⁽³⁵⁾.

Bölgedeki bazı kazı yerlerindeki buluntular, metal endüstrisinin bulunduğu yolunda fikirler vermektedir. Tepecik ve Tülintepe'de bakır cürufu, filizleri ile külçeleri ve bakır ergitilmesinde kullanıldığı sanılan bazı fırınların, pota ve kalıpların bulunması buna işaret eder niteliktedir⁽³⁶⁾. Değirmentepe'de de benzer buluntular aynı yönde fikir vermektedir⁽³⁷⁾.

Çok daha sonraki dönemlerde Anadolu'da maden yataklarının işletildiği, hatta buralardan elde edilen hammaddenin Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticarete Anadolu'dan gönderilen başlıca mallar arasında olduğunu biliyoruz.

Eski Tunç Çağı, daha sonraki Orta Tunç Çağı'ndaki adıyla İşuwa'da yoğun şekilde yaşanmıştır. Yapılan kazılarla ve yüzey araştırmalarıyla, çok sayıda yerleşme yerinde Eski Tunç Çağı, diğer kültür katlarıyla karşılaştırıldığında en yaygın ve uzun süreli olarak ortaya çıkmaktadır. En iyi temsil edildiği yerler olarak da Norşuntepe, Tepecik, Korucutepe ve Pulur (Sakyol) söylenebilir⁽³⁸⁾.

Bunlar arasında Norşuntepe, Eski Tunç Çağı'nda Altınova'da, bölgenin merkezi konumunda olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Önceleri

(29) Kuşç-Gül 1983, 86; Özbal, 1983, 204.

(30) Kuşç-Gül, 1983, 90.

(31) Kuşç-Gül, 1983, 92.

(32) Esin, 1984, 245.

(33) Özbal, 1983, 209.

(34) Özbal, 1983, 209.

(35) Esin, 1986, 69.

(36) Esin, 1986, 69.

(37) Özbal, 1986, 112; Kuşç ve diğ. 1986, 115; Kuşç ve diğ. 1986a, 61-63.

(38) Ertem, 1982a, 13.

önemsiz köy yerleşmeleri ve bunların yanı sıra on kadar büyük köy yerleşmesi varken, sonradan nüfusun artması ve bunun sonucunda yerleşmelerin çoğalması ve sıklaşmasıyla Norşuntepe, Korucutepe, Tepecik, Tülintepe ve Könk'ün yakın civarlarındaki yerleşim yerleri üzerinde hakim bir konum elde ettikleri, mimari gelişim de izlenerek, ortaya konulabilmektedir. Norşuntepe'de daha dikkat çekici olan bu durumun örneklerine Anadolu'nun diğer yerlerinde de rastlanabilmektedir⁽³⁹⁾.

Eski Tunç Çağı'nın bölgede en karakteristik seramiği Karaz (Khirbet-Kerak) adı verilen seramiktir⁽⁴⁰⁾. Bu seramiğin çok geniş bir yayılma alanı olduğu, doğuda Kafkasya'dan ve Urmiye Gölü'nden batıda Filistin'e ve Amik Ovası'na kadar bir alanda izlendiği bilinmektedir. Çok geniş bir alanda, Karaz seramiği vasıtasıyla, ortak yönüyle belirlenebilen kültürde, bölgeler arası farklılıklar da vardır. Bunlar arasında Elazığ bölgesinin diğer bölgelere bakarak seçkin bir yeri vardır ve ortak kültürün belki en yüksek ürünlerini vermiştir⁽⁴¹⁾. Eski Tunç Çağı'ndan itibaren bir ortak kültürün temsilcisi olarak gördüğümüz bu seramiğin, daha Geç Kalkolitik'ten başlayarak Elazığ bölgesinde varlığı bilinmektedir⁽⁴²⁾. Seramiğin ortaya çıkışı ve buluntu yerleri Eski Tunç Çağı I kültürünün bir anavatanın süratli olarak yayıldığı fikrini verir; ve bu anavatanın da Elazığ bölgesi olduğu⁽⁴³⁾ yukarıda belirtilenler göz önüne alınarak kabul edilmektedir.

Karaz seramiğinin yayılışı bir kavimler hareketiyle ilgili görülmemektedir⁽⁴⁴⁾. Bu seramiğin yayılma alanı içinde olan Amik Ovası, Suriye ve Filistin'deki seramik ile Doğu Anadolu ve bilhassa Elazığ bölgesi arasında, en çok Eski Tunç Çağı I'de paralellik söz konusudur. Bu seramiğin çıkış yeri olarak Elazığ bölgesinin kabul edildiği anımsanarak, Eski Tunç Çağı I'in sonlarında Elazığ bölgesinden Amik Ovası'na süratli bir kavim göçü ya da istilasının olabileceğinden söz edilir⁽⁴⁵⁾. Karaz seramiğinin yayılma alanı ve buna bağlı olarak ortaya konulabilecek söz konusu kavim hareketleri, M.Ö. IV. ve III. binde bu bölgede olan Hurriler'i ilk olarak akla getirmektedir⁽⁴⁶⁾. Nitekim bu seramiğin dağılım sınırları ile Hurriler'in Önasyada dağılışı arasında paralellik göze çarpmaktadır⁽⁴⁷⁾. Karaz seramiğinin ortaya çıkış yeri olarak kabul edilen Elazığ bölgesi ve yine bu seramiğin dağılım alanı içinde olan Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye M.Ö. II. binyılın ilk yarısında Önasya'nın dağlık doğu böl-

(39) Hauptmann, 1970, 103 vd.; Hauptmann, 1979, 63.

(40) Bak. dn. 24.

(41) Duru, 1979, 45-49.

(42) Bak. dn. 24.

(43) Burney, 1958, 167.

(44) Koşay, 1970, 139 vd.

(45) Burney, 1958, 174.

(46) Burney, 1958, 166-167; Koşay, 1970, 139 vd.; Koşay 1971, 95 vd.; Koşay 1976, 35-37.

(47) Burney 1958, 166-167; Koşay 1976, 35 vd.

gesinde önemli bir siyasal üstünlüğe sahip olan⁽⁴⁸⁾ Hurriler'in Hitit belgelerinde ilk olarak kaydedilmeye başladıkları I. Hattuşili zamanında Hitit-Hurri mücadelelerine sahne olan yerlerdir. Nitekim aşağıda ele alacağımız gibi, Elazığ bölgesindeki bazı kazı yerlerindeki tahrip tabakaları bu dönemdeki söz konusu mücadelelere bağlanabilmektedir. Hitit İmparatorluk dönemine ait olmak üzere bölgedeki kazı yerlerinden Korucutepe, Norşuntepe ve Tepecik'te Mitanni üslubunda mühürler ele geçmiştir⁽⁴⁹⁾. Bu höyüklerde ele geçen mühürler ve diğer buluntular, buralarda yerleşmelerin hem Hitit merkezleriyle, hem de, nüfus bakımından büyük çoğunluğunu Hurrilerin oluşturduğu⁽⁵⁰⁾ Mitanni devletiyle yakın ilişkiler içinde olduğunu destekler⁽⁵¹⁾. Söz konusu bölge, Hititler dönemindeki ismiyle Isuwa, Hitit İmparatorluk döneminde Hitit ve Hurri-Mitanni arasında sınır bölgesi oluşturmuştu⁽⁵²⁾.

İşuwa'nın Eski Tunç Çağı'ndaki yerli seramiği de diyebileceğimiz Karaz seramiğinin yanı sıra başka seramikler de değişik yorumlarla ele alınabilirler. Eski Tunç Çağı I'de çok farklılık görülmeyen kültürde, Eski Tunç Çağı II'de farklılaşmalar başlar. Eski Tunç Çağı'nın sonuna doğru değişiklik Elazığ bölgesinde çok belirgindir⁽⁵³⁾. Örneğin Korucutepe'de 2600-2100'e tarihlenen Kuzey Mezopotamya ve Kuzeydoğu Suriye'den ithal seramikler vardır⁽⁵⁴⁾. Yine Norşuntepe'de de Suriye malı ithal seramikler vardır⁽⁵⁵⁾. Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye kökenli seramiklerin bu bölgede bulunuyor olması, Eski Tunç Çağı'nın sonlarına doğru ticari ilişkilere ya da kavim hareketlerine işaret edebilir. Öncelikle ticari ilişki açısından konuya yaklaştığımızda, sonraki dönemlerde yazılı belgeler vasıtasıyla çok iyi bildiğimiz Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin ilk zamanlardaki kanıtları olarak kabul edilebilir⁽⁵⁶⁾. Nitekim, Eski Tunç Çağı'nın sonlarında, yani III. binyılın sonlarına doğru Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişki ilk olarak Akkad yazılı belgeleri ile bilinmektedir. Akkad kralı Sargon (2260-2223) zamanına ait Şar tamhəri (Savaşın kralı) olarak adlandırılan belgede Anadolu'nun içlerinde yer alan bir şehir olan Puruşhanda'nın tüccarlarının kral Sargon'un sarayına kadar giderek yardım istediğinde buldukları anlatılır⁽⁵⁷⁾. Daha Sargon zamanına ilişkin olarak tespit edilebilen yazılı belgelerdeki bu ticari ilişki M.Ö. XIX. yy.'da Asur Ticaret Kolonileri dönemi belgeleri ile

(48) Goetze 1957, 190.

(49) Van Loon-Buccelati, 1970, 73 vd.; Esin, 1971, 107 vd.; Hauptmann, 1972, 87 vd.; Hauptmann, 1976, 41 vd.

(50) Alpman, 1981-82, 303-304.

(51) Esin, 1971, 107 vd.

(52) Esin, 1979, 68.; Bak. s. 247.

(53) Burney 1958, 168-169.

(54) Van Loon-Buccelati, 1970, 73 vd.

(55) Hauptmann, 1972, 87 vd.; Hauptmann, 1974, 72 vd.; Hauptmann, 1976, 41 vd.; Hauptmann, 1979, 43 vd.

(56) Duru, 1979, 45-49.

(57) Gadd, 1971, 426; Albright 1923, 7-11; Güterbock, 1934, 86-90.

tanıdığımız Anadolu ve Mezopotamya arasındaki sistemli ticarete dönüşmüş olmalıydı. Bu ticari faaliyetlerin devam ettiği süreçte Isuwa, ticaretin de yapıldığı yer olmanın yanı sıra şüphesiz bir geçiş bölgesiydi.

Eski Tunç Çağı'nın sonunda Kilikya ve Kapadokya seramiği ile ilişki izlenebilmektedir⁽⁵⁸⁾. Güneydoğu ve Orta Anadolu'da Kapadokya seramiğinin ortaya çıkışı ile izlenen kavim hareketleriyle, Norşuntepe'de Eski Tunç Çağı sonlarına tarihlenen tabakalardaki yangın izlerinin bağlantılı olabileceği ileri sürülmektedir⁽⁵⁹⁾. Buna göre bu bölgenin Eski Tunç Çağı'nda kavimler hareketi ve ticaret dolayısıyla Doğu Anadolu, Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya, Amik Ovası, Orta Anadolu, Kilikya ve diğer komşu bölgelerle ilişkide olduğu görülmektedir⁽⁶⁰⁾.

Keban ve Karakaya baraj gölü alanlarında yapılan kazılardaki buluntular, bu bölgede Eski Tunç Çağı'nda tarımın önemli ölçüde gelişmiş olduğunu gösteriyor. Evlerin yanında tahıl kuyularının bulunuyor olması, dibek, öğütme taşı gibi tahıl işleme aletlerinin çokca ele geçmesi⁽⁶¹⁾ buna işaret edebilir. Ürünler olarak, arpa, darı, mercimek, üzüm vs.⁽⁶²⁾ sayılabilir. Hayvancılık açısından buluntulara bakıldığında: Sığır, koyun, keçi kemikleri boldur; geyik, domuz ve at kemikleri de vardır⁽⁶³⁾. Balıkçılık⁽⁶⁴⁾, kunduz avcılığı⁽⁶⁵⁾ ve arıcılık⁽⁶⁶⁾ vardır.

Evlerde odalar bir iç avluya açılır ve savunmayı kolaylaştırmak amacıyla sıkışık inşaa edilmiştir. Yapılar düz damlı ve direklidir. Tüm evler ocaklıdır⁽⁶⁷⁾. Pulur'da bulunan tapınaklar dikkat çekicidir. X. kata ait olan tapınaklar Bereket Tanrıçası ve eşine aittir⁽⁶⁸⁾. Tapınaklarda bulunan idollerin Bereket Tanrıçasını ve eşini temsil ettiği, Anadolu'da nadir rastlanan örneklerden olduğu, bunun yanında tanrıça ve tanrının simgeleri olan yırtıcı kuş, yılan, geyik ve kaplumbağa tasvirleri bulunduğu belirtilir⁽⁶⁹⁾.

Kazılar bu bölgede Orta Tunç Çağı tabakalarına Eski Tunç Çağı kadar yaygın olarak rastlanılmadığını ortaya koymuştur. Burada özellikle Tepecik, Norşuntepe, Korucutepe ve İmikuşağı Orta Tunç Çağı tabakaları dikkat çeker.

(58) Burney, 1958, 170, 174; Hauptmann, 1970, 112.

(59) Hauptmann, 1970, 112.

(60) Esin, 1971, 107 vd.; Esin ve diğ. 1987, 77-81; Duru, 1979, 45-49.

(61) Esin, 1970, 147 vd.; Koşay 1970, 139 vd.; Koşay 1976, 35-37; Hauptmann, 1979, 43 vd.

(62) Esin, 1970, 147 vd.; Esin, 1971, 107 vd.; Hauptmann, 1979, 43 vd.

(63) Esin, 1970, 147 vd.; Hauptmann, 1979, 43 vd.

(64) Kökten, 1972, 1 vd.; Koşay 1976, 35-37.

(65) Kökten, 1972, 1 vd.

(66) Ertem, 1972, 61 vd.

(67) Hauptmann, 1979, 43 vd.; Koşay 1976, 35-37.

(68) Koşay, 1971, 99 vd.

(69) Koşay, 1970, 139 vd.

Norşuntepe'nin, yerleşim merkezi olarak Korucutepe ağırlık kazana dek, Orta Tunç Çağı yerleşmelerinin merkezi konumunda olduğu kabul edilir⁽⁷⁰⁾. Asur Ticaret Kolonileri döneminin, Norşuntepe'de bu devir seramiklerinin bulunmasıyla V. tabakada yaşandığı ortaya konulabilmektedir⁽⁷¹⁾. Biz Asur Ticaret Kolonileri dönemini kazı yerleri arasında en iyi, Karakaya baraj gölü altında kalan Malatya'nın 26 km. kuzeyindeki İmikuşağı'nda tanıyoruz. M.Ö. 1700-1500 tarihleri arasına yerleştirilen⁽⁷²⁾ İmikuşağı Orta Tunç Çağı tabakalarından XIII. ve XII. tabaka Asur Ticaret Kolonileri dönemine verilmektedir⁽⁷³⁾. İmikuşağı'nda Asur Ticaret Kolonileri dönemine tarihlenen Orta Tunç Çağı tabakalarında mimaride Anadolu etkisi açıkça görülürken, seramikte Kuzey Mezopotamya'nın etkisi vardır. Bu tabakaların en önemli özelliği Habur türü denen seramiklerin çok fazla kullanılmış olmasıdır. Fakat bu seramiğin yoğun olarak kullanılışı bölgenin diğer yerleşmelerinde rastlanmayan bir durumdur. Sadece İmikuşağı'na özgü olan bu durum, şüphesiz kalıcı ve sürekli bir bölgeler arası etkileşime işaret edemez⁽⁷⁴⁾. İmikuşağı'nda Asur Ticaret Kolonileri döneminin son katı olan XII. tabaka ağır bir yangınla sona ermiştir. Bu tabaka ile çağdaş olan komşu bölgedeki Arslantepe (Malatya) Vb tabakasında da benzer bir durum söz konusudur⁽⁷⁵⁾. Asur Ticaret Kolonileri döneminin bölgedeki sonunu da belirleyen bu yerleşmelerin tahribi belki de birbiriyle yakından ilgiliydi. Burada bir istila hareketi veya kavimler hareketi söz konusu olabilir. Bu olay, Orta Anadolu'da Asur Ticaret Kolonilerine son veren olaylarla bağlantılı da olabilir.

Eski Hitit dönemine ait yazılı belgelerde İsuwa'dan hiç bahsedilmemektedir. İsuwa'ya ilişkin, kesin olarak tarihlenebilen yazılı belgelerdeki ilk bilgilerimiz Hitit İmparatorluk dönemine aittir. İsuwa'dan Eski Hitit dönemi metinlerinde hiç söz edilmemesi ilginçtir; zira biz bu dönemde Hititler'in Suriye, Kuzey Mezopotamya ve hatta Mezopotamya'nın ortalarına dek seferler düzenlediklerini, Anadolu'nun güneydoğusunda Hurri-ler'le mücadeleye giriştiklerini biliyoruz.

Eski Hitit yazılı belgelerinde İsuwa'ya dair suskunluğa rağmen, bu bölgede yapılan kazılar Eski Hitit'te buranın iskan edildiğini, hatta burada önemli Hitit yerleşmeleri bulunduğunu ortaya koymuştur. Kazı yerlerinden en dikkat çekici Hitit tabakalarını bize sunanlar, İmikuşağı, Korucutepe, Norşuntepe ve Tepecik'tir.

Asur Ticaret Kolonileri döneminde Orta Anadolu ile seramik açısından çok fazla bir bağlantı görülmeyen bölgenin, bu dönemde Eski Hitit'e

(70) Hauptmann, 1970, 103 vd.

(71) Hauptmann, 1972, 87 vd.

(72) Sevin-Derin, 1986, 183.

(73) Sevin 1987, 307.

(74) Sevin, 1987, 309-311.

(75) Palmieri, 1970, 203.

kadar ve Eski Hitit'te seramik açısından yoğun Orta Anadolu etkisinde olduğu ortaya konulabilmektedir. İmikuşığı kazılarında bu durum açıkça izlenebilmekte ve X. yapı katı seramiğinin Orta Anadolu'nun önemli kazı yerlerinin seramikleri ile bağlantısı dikkati çekmektedir. Bölgenin diğer önemli Eski Hitit tabakaları ihtiva eden yerleşmelerinden Korucutepe, Tepecik, Norşuntepe ve komşu bölgedeki Arslantepe (Malatya)'nın seramiklerinin de İmikuşığı seramikleriyle beraber bu paralelliğe katılabilmektedir⁽⁷⁶⁾. İmikuşığı X. tabakası Eski Hitit'ten hemen önceye, seramikleri daha çok Eski Hitit ya da Erken Hitit İmparatorluk'la benzerlik gösteren IX. tabaka Eski Hitit'e tarihlenmektedir⁽⁷⁷⁾.

Eski Hitit öncesi ve Eski Hitit'te bölgenin Orta Anadolu ile yoğun bir ilişki içinde olduğu yalnızca seramik ile değil, mimari buluntularla da ortaya konulabilmektedir. Buna ilginç bir örnek İmikuşığı X. yapı katında dinsel karakteri olduğu öne sürülen bir yapıda vardır. Bu yapıda üzeri çamurla sıvanmış bir boğa başı taban altına yerleştirilmiş olarak bulunmuştur. Yapının dinsel karakter taşıdığı yolunda önemli bir kanıt olan bu buluntu, aynı zamanda Hitit yapı rituali belgelerindeki, tapınakların yapımı sırasında binanın çeşitli yerlerine adaklar bırakıldığını, bunlar arasında böğadan da söz edildiğini anımsatmaktadır⁽⁷⁸⁾.

İmikuşığı IX. tabaka b evresinde ortaya çıkarılan, yanyana, ince uzun iki oda ve önlerinde ocaklı bir avludan oluşan yapı türünün, Eski Tunç Çağı'ndan Hitit İmparatorluk dönemine dek Orta Anadolu'da kullanılan bir mimari tarz olduğu bilinmektedir⁽⁷⁹⁾.

Mimari açıdan Eski Hitit dönemine ilişkin olarak Korucutepe'deki sur da söz konusudur. Bu surun Asur Ticaret Kolonileri dönemi ya da Eski Hitit'e tarihlenebileceği üzerinde durulmakla beraber, seramik buluntularıyla birlikte daha çok Eski Hitit dönemine tarihlenmesi gerektiği kabul edilir⁽⁸⁰⁾.

Korucutepe'deki sur, şiddetli bir yangın geçirmiş olarak ortaya çıkarılmıştır. Ancak, surlardaki yangının, bu surun çevrelediği Korucutepe Eski Hitit tabakalarında olmadığı tespit edilmiştir⁽⁸¹⁾. Bunun yanı sıra, İmikuşığı'nda hem Hitit öncesine tarihlenen X. yapı katı hem de Eski Hitit'e tarihlenen IX. yapı katı birer yangınla son bulmuşlardır⁽⁸²⁾. Te-

(76) Van Loon-Buccelati, 1970, 79; Van Loon, 1971, 47 vd.; Esin, 1971, 112; Esin, 1972a, 47; Sevin-Derin, 1986, 188.

(77) Sevin-Köroğlu, 1985, 169; Sevin-Derin, 1986, 189.

(78) Sevin, 1987, 304; Darga, 1985, s. 46 vd.

(79) Sevin-Derin, 1986, 182-183.

(80) Bier, 1978, 53; Van Loon, 1971, 51'de surun C14'e göre M.Ö. 1650'ye tarihlendiğini belirtir.

(81) Van Loon-Güterbock, 1969, 124; Ertem, 1982, 2.

(82) Sevin-Köroğlu, 1985, 169; Sevin-Derin, 1986, 184.

pecik'te de bu döneme tarihlenen 3b ve 3a evreleri birer yangınla son bulur⁽⁸³⁾. Norşuntepe'de Eski Hitit'e tarihlenen IV. tabakaya ait bir büyük mekanın tahribi ile Korucutepe'de görülen yangın arasında bağlantı kurulur⁽⁸⁴⁾. Eski Hitit dönemine tarihlenen tabakalardaki bu tahribat ortak bir nedene bağlı olarak düşünülebilir⁽⁸⁵⁾.

Söz konusu tahrip tabakalarının I. Hattuşili'nin Anadolu'nun güneydoğusuna olan seferleriyle ilgili olabileceği⁽⁸⁶⁾ dikkate alınır, İsuwa'nın bu kralın sefer yolu üzerinde olması gerektiği ortaya çıkar. Ancak, I. Hattuşili'nin Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye seferlerinde hangi yolu izlediğini kesin olarak bilemiyoruz. I. Hattuşili'nin Yıllıkları'nda Anadolu'nun güneydoğusunda ilk olarak Alalaḫ (Tel Açana)'a sefer yaptığı ve bu seferin dönüşünde de Waṣuwa (Urşu), İkakala ve Taşhîniya üzerine yürüdüğünü görüyoruz⁽⁸⁷⁾. Kralın önce daha güneyde yer alan Alalaḫ'a, daha sonra dönüş yolunda bu şehrin kuzeyinde yer alması gereken üç şehre⁽⁸⁸⁾ seferler düzenlemesi; ve Alalaḫ'ın Antakya ovasında yer alması Amanoslar'daki Kilikya kapılarının kullanılmış olması ihtimalini⁽⁸⁹⁾ güçlendirir. Yine bu kralın Yıllıkları'nda, Alalaḫ seferinden daha sonra yapılmış, yine güneydoğudaki Haşsuwa şehrine olan seferde, Ḫalap ve Haşsuwa koalisyonunu Adalur dağında yenildikten sonra Puruna (Fırat) nehrinin geçildiği anlatılır⁽⁹⁰⁾. Haḫḫa şehrine düzenlenen seferde de Mala (metnin Akkadca nüshasında Purattu) nehrinin geçildiği anlatılır⁽⁹¹⁾. Metnin Hititçe nüshasında adı verilen Mala nehrinin, Fırat'ın yukarı kollarından biri olduğu kabul edilir⁽⁹²⁾. Tüm bunlar bize I. Hattuşili'nin seferlerinde Fırat havzasını kullandığı fikrini veriyor. İlgili alanımıza girebilecek yerler arasında Malatya bölgesi, Fırat'ın geçilmeye elverişli olduğu bir kaç yerden birisidir⁽⁹³⁾. Yine burası, Dicle vadisinden Elazığ'a uzanan ve buradan Fırat'ı geçen yolun da bulunduğu doğal yolların kavşağıdır⁽⁹⁴⁾. Şu halde I. Hattuşili'nin seferlerinde Fırat'ı Malatya bölgesinde aşarak İsuwa'dan geçtiğini söyleyebiliriz. Nitekim, Elazığ civarında yerleştiril-

(83) Esin, 1972a, 46-47; Esin, 1974, 113.

(84) Hauptmann, 1972, 92.

(85) Korucutepe şehir surundaki yangın, Hitit-Hurri mücadelelerine bağlanmak istenir (Van Loon-Güterbock, 1969, 124; Bier 1978, 53). Söz konusu yangın, İmikuşağı XII. tabakadaki yangın ve Arslantepe (Malatya) Vb tabakasındaki yangın, yine Hitit-hurri mücadeleleriyle ilgili olabilecek, I. Hattuşili'nin güneydoğu seferleri ile bağlantılı görülmek istenir (Umurtak, 1988, 3).

(86) Bak. önceki dip not.

(87) KBo X 2 öy. I 15-21.

(88) Tashiniya yukarı Fırat bölgesinde yer almalıdır (Bak. Von Schuler 1965, 21); Ursu da Amanoslar'la Fırat arasında Kargamış'ın kuzeyinde olmalıdır.

(89) Gurney, 1973, 241.

(90) KBo X 1 öy. II 12-17; KBo X 2 öy. I 32-34.

(91) KBo X 1 ay. III 29-32; KBo X 2 ay. 18-19.

(92) Goetze, 1962, 27.

(93) Sevin, 1982, 121.

(94) Burney, 1958, 157-158.

mek istenen Henzuta şehrinin⁽⁹⁵⁾ I. Hattuşili zamanına ait metinlerden birinde geçmesi⁽⁹⁶⁾, bu kral zamanında bu bölgeye olan ilgiye işaret olarak görülebilir. Zaten, Hitit İmparatorluk döneminde Asur ve Hurri-Mitanni devletleri ile Hititler arasında bir sınır bölgesi olan İsuwa'ya⁽⁹⁷⁾, I. Hattuşili döneminde de, güneydoğuya olan seferler dolayısıyla, ilgisiz kalmış olamazdı.

Eski Hitit döneminde yoğun bir Orta Anadolu etkisi gösteren İsuwa bölgesi, Hitit İmparatorluk döneminde artık büyük ölçüde Hitit kültürüne sahiptir. Hitit İmparatorluk dönemini de en iyi temsil eden kazı yerleri, Korucutepe, İmikuşağı, Tepecik ve-Norşuntepe'dir. Bu merkezlerin Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenen tabakalarının buluntuları Hitit İmparatorluk dönemi kültürüyle paralellik göstermektedir⁽⁹⁸⁾.

Hitit İmparatorluk döneminde artık İsuwa'yı yazılı belgeler vasıtasıyla tanıyabiliyoruz. Hititçe çivi yazılı kaynaklarda İsuwa'nın geçtiği kayıtlara dayanarak, Hitit-İsuwa ilişkileri H. Klengel tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır⁽⁹⁹⁾. Klengel'in çalışmaları esas olmak üzere, Hitit İmparatorluk döneminde yazılı belgelere göre İsuwa tarihi kısaca şöyledir:

İsuwa'ya ait tarihsel belgelerdeki ilk kayıt, kesin olarak tarihlenememekle beraber II. Tuthaliya zamanına ilişkindir. Bu kaydın yer aldığı metin⁽¹⁰⁰⁾ önceleri IV. Tuthaliya'ya tarihlenmişken, sonradan II. Tuthaliya'ya verilmesi kabul edilmiştir⁽¹⁰¹⁾. Burada Tuthaliya'nın İsuwa'ya karşı yaptığı savaşta kazandığı anlatılır⁽¹⁰²⁾.

Kronolojik sırayla takip edilirse, İsuwa ile ilgili kesin olarak tarihlenebilen ilk kayıt III. Tuthaliya zamanıyla ilgilidir⁽¹⁰³⁾. Ancak, bu kaydın yer aldığı metin I. Suppiluliuma zamanına aittir. Ancak, bu kaydın yer aldığı metin I. Suppiluliuma zamanına aittir. Mitanni tahtına çıkarılan Şattiwaza (Mattiwaza/Kurtiwaza) ile yapılan anlaşmanın metni olan belgede⁽¹⁰⁴⁾, Suppiluliuma yine aynı metinde kendisinin yaptığını anlattığı İsuwa üzerine olan seferlerinin ilkinin bahanesi olarak babası III. Tuthaliya zamanında İsuwa'nın düşmanca bir tavır içinde olması gösterilir.

Yine Tuthaliya zamanına ilişkin olarak İsuwa ile ilgili haber içeren bir kayıt III. Hattuşili zamanına ait bir metinde yer alır⁽¹⁰⁵⁾. İsuwa'nın düş-

(95) Bak. Ertem, 1990, 585-586, Ertem, Henzuta için Harput ya da yine Elazığ civarındaki Tilanzit köyünü önerir: Bunlardan Harput'u daha güçlü aday kabul eder.

(96) KBo XXII 3+KUB XXXI 103 3.

(97) Bak. aşağıda.

(98) Van Loon, 1971, 47 vd.; Esin, 1971, 111; Hauptmann, 1972, 91; Sevin, 1984, 168.

(99) Klengel, 1968, 63 vd.; Klengel 1976, 85 vd.

(100) KUB XXIII 11 (CTH 142).

(101) Gurney, 1973a, 678.

(102) KUB XXIII 11 ay. 27-34 (Bak. Garstang-Gurney, 1959, 123).

(103) Klengel, 1968, 65.

(104) KBo I 1 (CTH 51).

(105) KBo VI 28+KUB XXVI 48 (CTH 88).

man ülke olarak gösterildiği bu metinde, pek çok düşmanın Hatti ülkesine saldırdığı anlatılırken, İsuwa'nın da Tegarama (Gürün)'ya saldırarak yağmaladığı anlatılır⁽¹⁰⁶⁾.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Şuppiluliuma zamanına ait Şattiwaza antlaşmasında, bu kralın İsuwa üzerine iki kez seferi söz konusudur. Bunun yanı sıra Şuppiluliuma zamanına ait, Kizzuwatnalı Şunaşşura ile yapılan antlaşmada⁽¹⁰⁷⁾ da İsuwa'ya ilişkin kayıtlar vardır. Bu antlaşmada İsuwa'nın düşmanlığa başladığı ve kralın onların üzerine yürüyüp yenmesi sonucu İsuvalılar'ın Hurri'ye doğru kaçışları ve oraya iltica ettikleri, kralın Hurriler'den onları istediği, ancak 'hayır' cevabını aldığı anlatılır⁽¹⁰⁸⁾.

Şuppiluliuma zamanına ait, Nuḫasseli Tette ile yapılan antlaşmada⁽¹⁰⁹⁾ İsuwa'nın tahribinden bahsedilir. Yine bu kral zamanına ait olayları içeren İsuwa'ya ilişkin kayıtlara rastlanan bir metinde⁽¹¹⁰⁾, İsuwa'ya getirilmiş olan NAM.RA'lardan bahsedilir. Burada anlatılanlarla Şunaşşura antlaşmasında anlatılanlar arasında bağlantı kurulabilmektedir⁽¹¹¹⁾.

III. Hattuşili ve IV. Tutḫaliya zamanına tarihlenen, İsuwa'ya ilişkin kayıtların yer aldığı metinlerde gözlenen, Asur'un artık bir tehlike oluşturmasıyla, İsuwa'nın Hitit politikası açısından daha da önem kazandığıdır. Çünkü, Asur'un yayılmasıyla, İsuwa, Hititler'le Asurlular arasında bir sınır bölgesi haline gelmiştir.

İlk olarak bir İsuwa kralının adının tespit edilebildiği metin IV. Tutḫaliya zamanına ait Ulmi-Teşup antlaşmasıdır⁽¹¹²⁾. Bu antlaşmanın tanıkları arasında İsuwa kralı Arişarruma da sayılır⁽¹¹³⁾. Bir başka İsuwa kralının adı, yine IV. Tutḫaliya zamanına tarihlenen, adı kesin olarak saptanamayan bir Hanigalbat kralından Hitit kralına gönderilen mektupta⁽¹¹⁴⁾ geçer. Bu mektupta Hanigalbat kralının Asur kralı ile olan bir ilişkisi ve Hitit kralının buna kızması konu edilir. Bu olaydan Hanigalbat kralını İsuvalı Eḫlišarruma'nın haberdar ettiğinin belirtilmesi dolayısıyla bir İsuwa kralının adını içeren bu mektupta anlatılanlar, İsuwa'nın Hatti'ye bağlı olduğunu, Hanigalbat'ın ise Hititler'in üzerinde söz sahibi bir ülke olduğuna işaret edebilir⁽¹¹⁵⁾.

(106) KBo VI 28+KUB XXVI 48 12 (Bak. Goetze, 1940, 21).

(107) KBo I 5 (CTH 41).

(108) KBo I 5 öy. I 8 vd. (Bak. Goetze, 1940, 37).

(109) KBo I 4+KUB III 10 ve dupl. (CTH 53).

(110) KUB XXXIV 23 (CTH 40).

(111) Klengel, 1968, 69-70.

(112) KBo IV 10 (CTH 106).

(113) KBo IV 10 ay. 29.

(114) IBoT I 34.

(115) Klengel, 1968, 71.

İşuvalı Ehlîşarruma'nın ismi bir başka metinde⁽¹¹⁶⁾ prens (DUMU LUGAL) olarak geçer. Ehlîşarruma'nın prens olarak görünmesi ve yine bu metinde geçen bazı şahıs adlarının Ulmi-Teşup antlaşmasında Arişarruma'nın çağdaşları olarak görünmesinden hareketle, Ehlîşarruma'nın Arişarruma'dan sonraya tarihlenmesi gerektiği kabul edilir⁽¹¹⁷⁾.

Korucutepe'de yapılan kazılarda Hitit İmparatorluk dönemine ait tabakalarda ele geçen mühür baskılarından 1, 2 ve 3 no'lu mühürlerde İşuwa krallarının isimleri olarak kabul edilen hiyeroglif yazılı iki isim okunmuştur. 1 ve 2 no'lu mühürlerde Arişarruma, 3 no'lu mühürde ise Ehlisarruma isimleri okunmaktadır⁽¹¹⁸⁾. Bunların yanında, 2 no'lu mühür baskısında Arisarruma'nın adının yanı sıra daha küçük hiyerogliflerle yazılmış ki-lu-x-he-pa ismi de okunur⁽¹¹⁹⁾. Bu isim Hititçe metinlerde bulunan İşuwa ile ilgili kayıtlarda geçen Kiluşhepa ismini hatırlatmaktadır⁽¹²⁰⁾. Hititçe çivi yazılı belgelerin yanı sıra Korucutepe'de ele geçen mühür baskılarında da okunan kral isimleri Arişarruma ve Ehlîşarruma Hurrice isimlerdir⁽¹²¹⁾.

Bir İşuwa kralından, Hitit kralı ve kraliçesinin yakınında yüksek makam sahibi olan babasına gönderilen bir mektup olan çivi yazılı metin⁽¹²²⁾, İşuwa kralının babasının büyük kralın sarayındaki bir görevli olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir⁽¹²³⁾. Bir İşuwa kralından bahsedildiğine göre bu metin en geç olmak üzere IV. Tutḫaliya zamanına verilebilir. Çünkü en son IV. Tutḫaliya döneminde İşuwa'da kral bulunduğunu görüyoruz. Daha sonra ise İşuwa Hitit ülkesine doğrudan bağlı bir bölge olarak görülür.

III. Arnuwanda zamanına tarihlenen "Paḫḫuwalı Mita" konulu metin⁽¹²⁴⁾, İşuwa'nın Hatti'ye göre durumu açısından ilginç bilgiler içerir. Bu metinde herhangi bir İşuwa kralından söz edilmez; ancak diğer bazı sınır bölgeleri ile birlikte İşuwa'nın yaşlılarına da yemin ettirilmektedir. Bunlar Hitit kral hanedanına sadakate, askeri yardıma, entrikaları bildirmeye vs. ve diğer ülkelerle ilişkilerde büyük kralın emrine boyun eğmeye mecburdular. Bu metin vasıtasıyla İşuwa'nın doğrudan Hitit büyük kralının emrinde olduğu, bir İşuwa kralının söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır⁽¹²⁵⁾.

İşuwa'ya Hitit-Asur ilişkileri açısından bakıldığında, Hititler'in Asur'un güçlenmeye ve yayılmaya başlamasıyla, bu bölgeye savunma

(116) KUB XL 96 (CTH 242).

(117) Klengel, 1968, 71; Güterbock, 1973, 140.

(118) Güterbock, 1973, 140 vd.

(119) Güterbock, 1973, 137 vd.

(120) Bu konuda bak. Güterbock, 1973, 137 vd.; Klengel 1976, 87-88.

(121) Güterbock 1973, 140 vd.

(122) KBo XVIII 4 (CTH 188).

(123) Klengel, 1976, 86-87.

(124) KUB XXIII 72 (CTH 146).

(125) Klengel, 1968, 74.

ağırlıklı olarak daha çok önem verdikleri ortaya çıkar. III. Arnuwanda zamanına tarihlenen yukarıda konu olan metin böyle bir izlenim sunar. Bir enstrüksiyon metninde⁽¹²⁶⁾ de, İşuwa'nın Hitit devletinin doğusundaki diğer bölgeler gibi, sınır savunmasına asker vermekle yükümlü olduğu belirtilir. Nitekim, İşuwa'nın Hitit devleti yıkılmadan önce bağımsız olduğuna ya da Asur hakimiyetine girdiğine ilişkin herhangi bir belirti yoktur. Bu hem Hitit hem de Asur belgeleri açısından geçerlidir⁽¹²⁷⁾.

Tarihsel konulu metinlerde İşuwa'nın geçişi şüphesiz bu bölgenin konumuyla yakından ilgilidir. İsuwa, Hitit-Mitanni ve Hitit-Asur devletleri arasında sınır ülkesi olması dolayısıyla önem kazanmış ve belgelerde de bu güçler arasındaki ilişkiler ya da Hititler'in bu bölgeye olan ilgileri dolayısıyla tek taraflı olarak geçer. Sadece mücadeleler değil, idari yönden de bu ilişkiler dikkat çeker.

İdari yönden İşuwa'ya ilişkin bilgi edinilebilen bir metinde⁽¹²⁸⁾ Hititli bir üst düzey yetkilinin Yukarı Fırat'taki Hitit sınır bölgesindeki teftiş yolculuğa konu edilir. Herhalde yine Asur yayılması karşısında alınan önlemlerle paralel olarak bu sınır bölgesi sıkça denetleniyordu⁽¹²⁹⁾.

Yukarıda değindiğimiz tarihsel metinlerin yanında dinsel içerikli metinlerde de İşuwa geçmektedir. Ancak bu metinler İsuwa'ya ilişkin pek fazla bilgi sunmazlar.

İşuwa bölgesinde aynı adı taşıyan bir şehrin varlığı bilinmektedir⁽¹³⁰⁾. İsuwa adını taşıyan bu şehir herhalde bölgede önemli bir konuma sahiptir⁽¹³¹⁾.

İşuwa'nın, yazılı belgelerden izlendiği kadarıyla, asıl önemini Hititler ile Önasya'nın diğer önemli güçlerinden Asur ve Mitanni arasında bir bölge olması dolayısıyla kazandığına daha önce işaret etmiştik. Çünkü bu bölge, Orta Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya arasında bir geçiş yeridir. En eski dönemlerden beri İşuwa'nın söz konusu bölgelerle ilişkide olduğu saptanabilmektedir. Hititler'i bir çok yönden etkileyen ve Mezopotamya kültürünün Orta Anadolu'ya aktarılmasında aracı olan Hurriler'in de, geçiş yeri olan İşuwa'yla ilgisi dikkat çeker. Eski Tunç Çağı'nın karakteristiği olan ve ilk ortaya çıkış yeri olarak bu bölge kabul edilen Karaz seramiğinin Hurriler'le bağlantılı görülmesi, Önasya'nın önde gelen kültürlerinden birinin ilk izlerinin burada takip edilebilmesi açısından önemlidir.

(126) KUB XIII 2 (CTH 261).

(127) Klengel, 1968, 74.

(128) KBo VI 42 (CTH 214).

(129) Klengel, 1976, 85.

(130) Bak. Del Monte-Tischler 1978, 15-16.

(131) Ertem, 1990, 587'de Korucutepe'de ele geçen mühür baskılarında İsuwa krallarının adının geçmesinin Korucutepe'nin İsuwa şehri olabileceğini desteklediği belirtilir.

BİBLİYOGRAFYA

- W.F. Albright 1923: "The Epic of the King of Battle: Sargon of Akkad in Cappadocia", *JSOR VII/1* (1923), s. 1-20.
- A. Alpman 1981-82: "Hurriler" *Tarih Araştırmaları Dergisi XIV* (1981-82), s. 283-313.
- C.M. Bier 1978: "The Fortification Wall" *Korucutepe II*, (Ed. M. van Loon), New York 1978, s. 47-49.
- J. Boessneck-A. von den Driesch 1976: "Norşuntepe ve diğer höyüklerde ele geçen kemik buluntularına göre Altınova'nın tarih öncesi yabancı hayvanları" *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976, s. 60-69.
- C.A. Burney 1958: "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age" *An. St. VIII* (1958), s. 157-209.
- J. Cauvin 1983: "Caferhöyük Kazısı 1982 Yılı Raporu" *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1983, s. 65-66.
- J. Cauvin 1987: "Caferhöyük, 1979" *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, Ankara 1987, s. 65-69.
- M. Darga 1985: *Hitit Mimarılığı/1*, Yapı Sanatı, İstanbul 1985.
- A. von den Driesch 1976: "Körtepe Hayvan Kemikleri" *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976, s. 23 vd.
- R. Duru 1979: "Değirmen-tepe Höyüğü Kazısı, 1973" *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara 1979, s. 13 vd.
- H. Ertem 1972: "Han İbrahim Şah Kazısı, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara 1972, s. 61 vd.
- H. Ertem 1982: "Korucutepe Kazısı, 1974-75" *Keban Projesi 1974-75 Çalışmaları*, Ankara 1982, s. 1 vd.
- H. Ertem 1982a: *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, Ankara 1982.
- H. Ertem 1990: "Korucutepe'nin Hititler Devrindeki Adı Hakkında" *X. TTKong.* II. cilt, Ankara 1990, s. 577-587.
- U. Esin 1970: "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu" *Keban Projesi Yayınları, 1968 Yaz Çalışması*, Ankara 1970, s. 147 vd.
- U. Esin 1971: "Tepecik Kazısı, 1969" *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara 1971, s. 107 vd.
- U. Esin 1972: "Tepecik Kazısı, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara 1972, s. 137 vd.
- U. Esin 1972a: "Ortadoğu Teknik Üniversitesi Keban Eski Eserleri Kurtarma Projesi ve Tepecik Kazıları" *VII. TTKong.* Ankara 1972, s. 38-52.
- U. Esin 1974: "Tepecik Kazısı, 1971" *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Ankara 1974, s. 109 vd.
- U. Esin 1976: "Tepecik Kazısı, 1972" *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976, s. 101 vd.

- U. Esin 1976a: "Tülintepe Kazısı, 1972" *Keban Projesi-1972 Çalışmaları*, Ankara 1976, s. 119 vd.
- U. Esin 1979: "Tepecik Kazısı, 1973" *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara 1979, s. 79 vd.
- U. Esin 1979a: "Tülintepe Kazısı, 1973" *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*, Ankara 1979, s. 115 vd.
- U. Esin 1979b: "Tepecik ve Tülintepe Kazıları" *VIII. TTKong. I. cilt*, Ankara 1979, s. 65-76.
- U. Esin 1982: "Tepecik Kazısı, 1974" *Keban Projesi 1974-75 Çalışmaları*, Ankara 1982, s. 71 vd.
- U. Esin 1983: "Arkeometrik Açından Değirmentepe (Malatya) Kazıları" *III. Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, Ankara 1983, s. 141-162.
- U. Esin 1984: "Ergani Doğal Bakır Analizlerinin Arkeolojik Açısından Önemi" *IV. Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, İstanbul 1984, s. 243-251.
- U. Esin 1986: "Tepecik ve Tülintepe'ye (Altınova-Elazığ) Ait Bazı Metal ve Curuf Analizleri" *II. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 1986, s. 69-79.
- U. Esin-S. Harmankaya 1986: "1985 Değirmentepe (Malatya-İmamlı Köyü) Kurtarma Kazısı" *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1986, s. 95-137.
- U. Esin ve dig. 1987: "Değirmentepe Kazısı, 1978" *Aşağı Fırat Projesi 1978-79 Çalışmaları*, Ankara 1987, s. 77-81.
- J.D. Gadd 1971: "The Dynasty of Agade and Gutian Invasion" *CAH* II/2 (1971).
- J. Garstang-O.R. Gurney 1959: *The Geography of Hittite Empire*, London 1959.
- A. Goetze 1940: *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven 1940.
- A. Goetze 1957: *Kleinasien*, München 1957.
- A. Goetze 1962: "H.G. Güterbock und H. Otten, Keilschrifttexte aus Bohazköi X" *JCS* XVI (1962), s.
- O.R. Gurney 1973: "Anatolia c. 1750-1600 B.C." *CAH* II/1 (1973), s. 228-255.
- O.R. Gurney 1973a: "Anatolia c. 1600-1380 B.C." *CAH* II/15 (1973), s. 659-685.
- H.G. Güterbock 1934: "Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200", *ZA* XLII (1934), s. 1-91.
- H.G. Güterbock 1973: "Hittite Hieroglyphic Seal Impressions from Korucutepe" *JNES* XXXII (1973), s. 135-147.
- H. Hauptmann 1970: "Norşuntepe 1968 Kazıları Ön Raporu" *Keban Projesi Yayınları 1968 Yaz Çalışması*, Ankara 1970, s. 103 vd.
- H. Hauptmann 1972: "Norşuntepe Kazıları, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara 1972, s. 87 vd.
- H. Hauptmann 1974: "Norşuntepe Kazıları, 1971" *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Ankara 1974, s. 72 vd.

- H. Hauptmann 1976: "Norşuntepe Kazıları, 1972" *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976, s. 41 vd.
- H. Hauptmann 1979: "Kalkolitik Çağdan İlk Tunç Çağının Bitimine Kadar Norşuntepe'de Yerleşmenin Gelişimi" *VIII. TTKong*, I. cilt, Ankara 1979, s. 55-63.
- H. Hauptmann 1982: "Norşuntepe Kazısı, 1974" *Keban Projesi 1974-75 Çalışmaları*, Ankara 1982, s. 13 vd.
- H. Klengel 1968: "Die Hethiter und Isuwa" *OA VII* (1968), s. 63-76.
- H. Klengel 1976: "Nochmals zu Isuwa" *OA XV* (1976), s. 85-89.
- H.Z. Koşay 1970: "Pulur (Sakyol) Kazısı Ön Raporu" *Keban Projesi Yayınları, 1968 Yaz Çalışması*, Ankara 1970, s. 139 vd.
- H.Z. Koşay 1971: "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1969" *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara 1971, s. 99 vd.
- H.Z. Koşay 1972: "Pulur (Sakyol) Kazısı, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara 1972, s. 127 vd.
- H.Z. Koşay 1976: *Keban Projesi Pulur Kazısı (1968-70)*, Ankara 1976.
- K. Kökten 1971: "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969" *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara 1971, s. 13 vd.
- K. Kökten 1972: "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara 1972, s. 1 vd.
- K. Kökten 1974: "Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları, 1971" *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Ankara 1974, s. 1 vd.
- K. Kökten 1976: "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1972" *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976, s. 1 vd.
- Ş. Kuñç- Ş. Gül 1983: "Türkiye'de Eski Maden Yatakları ve Doğal Bakırda Eser Element Analizleri" *III. Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, Ankara 1983, s. 85-102.
- Ş. Kuñç ve diğ. 1986: "Değirmen-tepe Curuf Buluntu Analizleri II", *VI. Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, Ankara 1986, s. 101-113.
- Ş. Kuñç ve diğ. 1986a: "Değirmen-tepe Curuf Analizleri" *II. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 1986, s. 61-67.
- M. van Loon- H.G. Güterbock 1969: "The Excavations at Korucutepe near Elazığ" *TAD XVIII/2* (1969), s. 123-128.
- M. van Loon-G. Buccelati 1970: "Şikago ve Kaliforniya Üniversiteleri 1968 Korucutepe Kazısı Raporu" *Keban Projesi Yayınları, 1968 Yaz Çalışması*, Ankara 1970, s. 73 vd.
- M. van Loon 1971: "Korucutepe Kazısı, 1969" *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, Ankara 1971, s. 47 vd.

- M. van Loon-H.G. Güterbock 1972: "Korucutepe Kazısı, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara 1972, s. 79 vd.
- G.F. Del Monte-J. Tischler 1978: *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden 1978.
- H/ Özbal 1983: "Tepecik ve Tülintepe Metal, Filiz ve Curuf Analizleri Sonuçları" *III. Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, Ankara 1983, s. 203-218.
- H. Özbal 1986: "Değirmentepe Metal-Curuf ve Filiz Analizleri" *VI. Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, Ankara 1986, s. 101-113.
- A. Palmieri 1970: "Two Years of Excavations at Arslantepe (Malatya)" *TAD XIX/2* (1970), s. 203-211.
- V. Sevin 1982: "İmikuşığı Kazıları, 1981" *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1982, s. 121-130.
- V. Sevin 1984: "İmikuşığı Kazıları, 1983" *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1984, s. 93-102.
- V. Sevin-K. Köroğlu 1985: "İmikuşığı Kazıları, 1984" *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1985, s. 163-179.
- V. Sevin-Z. Derin 1986: "İmikuşığı Kazıları, 1985" *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1986, s. 181-203.
- V. Sevin 1987: "İmikuşığı Kazıları, 1986" *IX Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1987, s. 299-333.
- E. von Schuler 1965: *Die Kaskaer*, Berlin 1965.
- G. Umurtak 1988: "Hitit İmparatorluk Çağında Isuwa Ülkesi Çanak Çömleği Üzerine Bir Araştırma" İstanbul 1988 (Basılmamış Doktora Tezi).